

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ І ДОКУМЕНТАЛЬНІ НАРИСИ

А. В. Кентій

КОМПЛЕКС ЛИСТІВ С. В. ПЕТЛЮРИ У ФОНДАХ ЦДАГО УКРАЇНИ

У процесі наукового опрацювання масиву документів "Празького українського архіву" і створення фонду № 269 "Колекція документів і матеріалів "Український музей в Празі" у ЦДАГО України були виявлені та ідентифіковані 17 листів (15 із них були підписані літерою П. - А. К.) Голови Директорії і Головного отамана військ УНР С. Петлюри до відомих українських громадсько-політичних діячів К. Мацієвича (6 листів) та В. Садовського (11 листів). На той час вони мешкали в Чехо-Словаччині, займалися науково-педагогічною роботою в Українській господарській академії в Подєбрадах і водночас брали активну участь у суспільно-політичному житті української еміграції. До того ж, В. Садовський був приятелем С. Петлюри ще з часів створення Революційної української партії; дружили вони й родинами. Хронологічно згадані листи охоплюють 1920 р., 1922 р., 1924-1926 рр.

Попри загалом невелику кількість листів С. Петлюри до названих діячів, вони, на нашу думку, посідають надзвичайно важливе місце в епістолярній спадщині Голови Директорії УНР і Головного отамана військ УНР, одного з найпошлюбніших і найупертіших у новітній українській історії самостійників-державників. 15 із 17 листів відносяться до 1924-1926 рр., тобто останніх 2,5 років життя й діяльності С. Петлюри. Охоплюючи широке коло питань української політики на еміграції, будучи цінним історичним джерелом до вивчення подій тієї бурхливої доби, вони водночас слугують характеристичні С. В. Петлюри, інших українських діячів, можуть розглядатися як своєрідний політичний заповіт великого українця.

З огляду на тематичну багатоплановість згаданої частини епістолярної спадщини С. Петлюри в даному повідомленні розглядатимуться лише п'ять листів, адресованих К. Мацієвичу, що відносяться до січня-жовтня 1925 р. Інтерес С. Петлюри, який у цей час мешкав у Парижі, до Чехо-Словаччини не був випадковим, адже на теренах цієї держави, за влучним висловом К. Мацієвича, "скупчилася найбільш висока по своєму інтелектуальному рівню частина нашої еміграції".

На території ЧСР, крім українських наукових, видавничих, студентських, спортивних та інших асоціацій, товариств, громад, установ, діяли й три українські вищі навчальні заклади: у Празі - Вільний університет та Високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова, в Подєбрадах - Господарська академія, які, за задумом засновників, мали готувати національні кадри фахівців для самостійної України. Водночас Чехо-Словаччина була місцем осідку двох конкуруючих фракцій УСДРП, інших українських політичних партій за кордоном, у тому числі УПСР, лідери якої М. Шаповал та Н. Григорієв були критично налаштовані до середовища УНР. У цій країні виникли також перші осередки українських націоналістів - Групи української національної молоді (ГУНМ) та Легія українських націоналістів (ЛУН).

Неординарною була й постать К. А. Мацієвича (1873-1942), званого українського вченого в галузі економічної науки, професора Української господарської академії, у недалекому минулому - відомого державного діяча УНР, що очолював уряд, був міністром

закордонних справ УНР, у 1919-1923 рр. обіймав посаду голови дипломатичної та надзвичайної місії УНР, виконував ряд особистих доручень С. Петлюри.

Листи С. Петлюри до згаданого адресата за січень-жовтень 1925 р., які є об'єктом даного повідомлення, охоплюють хронологічно цікавий і бурхливий час, коли знову загострилися відносини СРСР із західними країнами, а Локарнський пакт, учасником якого стала Німеччина, посилював ізоляцію Радянського Союзу на міжнародному відтинку. За таких обставин у європейській та в українській еміграційній пресі, інших виданнях ширилися чутки про очікувану інтервенцію Заходу проти СРСР, про широке невдоволення населення цієї країни, особливо нацменшин, політикою радянської влади та її близький кінець, про виникнення на теренах СРСР нових держав.

Зазначена ситуація особливо хвилювала українську еміграцію, оскільки на порядок денний знову висувалося українське питання, а його вирішення різними політичними силами бачилось із власних позицій, нерідко протилежних планам українства. До того ж, у цей час українська еміграція, розпорошена поміж окремими політичними центрами, що поборювали один одного, здавалася не готовою виступити єдиним фронтом на міжнародній арені. С. Петлюра надзвичайно болісно сприймав це сумне становище.

З огляду на згадане цілком закономірно, що в листах С. Петлюри до К. Мацієвича центральне місце посідали питання, пов'язані з консолідацією національно-державницьких сил українства за кордоном, залученням їх до платформи Державного центру УНР, поборюванням виявів "москво- та радянськості" в лавах української еміграції, активізацією української політики у столицях провідних європейських держав та Швейцарії, де перебували установи Ліги Націй. Не менш важливе значення в листуванні надавалося зацікавленості європейських урядів українськими справами у контексті їх розв'язання на випадок розвалу СРСР в інтересах відновлення самостійної й незалежної України, пошуку на зовнішньополітичному відтинку союзників, котрі сприяли б самостійницьким змаганням українського народу. Разом з тим увагу С. Петлюри привертало й наукове та культурне життя української еміграції, стан релігійних справ у радянській Україні, інші питання різної ваги й значення.

Уже в листі від 25 січня 1925 р., подаючи К. Мацієвичу докладну інформацію стосовно консолідаційної акції прихильників УНР у Франції, С. Петлюра зажадав від нього детальних відомостей про те, як "йде справа з утворенням єдиного громадського центру для всієї нашої еміграції" (ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 102, арк. 12. Далі в посиланнях на ці листи зазначатимуться лише номери аркушів) на чехословацьких теренах. Однак ця справа, як підсвідомо відчував і сам С. Петлюра, вирішувалася дуже повільно, йшла важко. При цьому Голову Директорії УНР дуже лякала та обставина, що в консолідаційних процесах на еміграції є "можливість зради та провокації". І він не міг стримати своїх емоцій. "В українській нації, - говориться у цитованому листі, - стільки хамсько-сволочного елементу, несталості і нахилу до зрадництва, що часом аж страшно стає і не знаєш, як боротися з тою гангреною, що з середини, в самому лоні її, як той шашіль, і точе, і розкладає її" (арк. 12). Однак уже нижче С. Петлюра наголошує: "Хвалити Бога та долю нашу, приходиться визнати, що еміграція наша здатна не тільки на те, щоб виявляти своє моральне сміття, а й на те, щоб визначувати своє життя і в творчих чинах" (арк. 12).

До питання створення загальноукраїнського центру С. Петлюра повернувся й у листі від 17 жовтня 1925 р. При цьому він висловлює думку, що місцем осідку "майбутнього громадського центру", який бачився К. Мацієвичу в Празі, не повинні бути ні Прага, ні Варшава, ні Бухарест. На думку С. Петлюри, на теренах Чехо-Словаччини, Польщі та

Румунії українська еміграція була дуже залежною від місцевої влади, а це могло негативно позначитися на діяльності "майбутнього громадського органу", який за цих обставин не набуде загальноукраїнського чи загальноеміграційного масштабів. Більш привабливими виглядали Женева і Париж, але в першому з названих міст взагалі було дуже мало українців, у другому ж - не так багато визначних та авторитетних українських діячів (арк. 31).

Хоч С. Петлюра рішуче порушував питання про прискорення організації Центрального громадського органу, рекомендував до складу його Виконавчого бюро своїх довірених осіб В. Прокоповича і І. Косенка від паризького середовища УНР, наголошував, що цей орган має бути утворений до кінця 1925 р., але вся ця історія закінчилася черговою невдачею. Незважаючи на те, що до початку Другої світової війни (1939-1945) виникло чимало регіональних центрів української еміграції з претензіями на верховенство, проте єдиного об'єднуючого органу для всього закордонного українства створити не вдалося.

Надзвичайно важливе значення С. Петлюра надавав активізації політичної діяльності організованого українства на теренах провідних європейських країн, передусім Франції та Великої Британії. У листі від 25 січня 1925 р., повідомляючи про певні досягнення на французькому ґрунті, він наголошував, що надає великого значення крокам, спрямованим на те, щоб "подати французьким політикам певні відомості про нашу справу і захитати їх "москвофільство" (арк. 10). Він із помітним задоволенням констатував, що відомий французький політичний і державний діяч Мільєран "цікавився фактичним станом речей на Україні і серед еміграції", просив, щоб його і надалі тримали "в курсі новин з України і про Україну".

З огляду на контакти представників УНР чи їх симпатиків з Мільєраном, генералом Костельно та іншими французькими лідерами, С. Петлюра дійшов висновку про необхідність "мати своєчасну і свіжу інформацію про події на Україні" і звертав на це увагу К. Мацієвича. При цьому він особливо підкреслював: "Це - дуже потрібно для справи, значення якої для Вас зрозуміле і доказів не вимагає" (арк. 10).

Більш песимістично, на думку С. Петлюри, виглядали справи у Великій Британії. "Немає там у нас нікого", - повідомляв він свого кореспондента. Хоч у контексті отриманої інформації С. Петлюра говорив про зацікавленість англійців українськими справами, але при цьому він особливо підкреслював, що жодна українська акція, "направлена проти Польщі чи Румунії, з їхнього боку (тобто англійського. - А. К.) не знайде симпатії". Велике обурення Голови Директорії викликав факт підписання нібито за підтримки деяких англійських політиків угоди між російськими соціалістами-революціонерами на еміграції і представниками впливової Польської соціалістичної партії (ППС). Він вважав, що цей "свинський трактат" підписаний "за рахунок українського і білоруського народів" (арк. 11) і фактично заперечує їхнє право на самостійницьке державне існування.

У цей час С. Петлюру дуже хвилювало питання "пацифікації" Сходу Європи або доля територій СРСР після розпаду цієї держави внаслідок інтервенції західних країн чи внутрішнього розкладу більшовицької Росії. При цьому Голова Директорії УНР виявив виняткову політичну прозорливість, коли в листі від 19 квітня 1925 р. писав К. Мацієвичу, що, коли "німці здобудуть собі зброю, то ледве чи вони уживатимуть її на користь інших" (арк. 15), зокрема поляків, котрі мріяли про шлях до Чорного моря. З цього приводу С. Петлюра передбачливо зауважив, що Польща "протягом ближчих років нездатна цієї мрії здійснити: авантюра ця могла б їй дорого коштувати" (арк. 15).

Особливо дратувала С. Петлюру неспроможність українських політиків уміло довести свої інтереси до європейських держав, скоригувати їхню політику "в наше русло". "Наша бездіяльність, - писав він у вищезгаданому листі, - в напрямку організації підготовчої політичної праці в таких центрах, як Лондон, Рим, Женева (з огляду на резиденцію тут Ліги Націй), мені не дає покою, хвилює мене і мучить за майбутнє. Воно може бути дуже сумним навіть тоді, коли на Україні будуть сприяючі внутрішні умовини для майбутнього державного будівництва" (арк. 15).

І далі С. Петлюра, усвідомлюючи виразну неготовність українських національно-державницьких сил до самостійного чину, дійшов такого невтішного висновку: "Тому я велику вагу надаю, - розкривав він свої думки К. Мацієвичу, - зовнішнім чинникам і гадаю, що без **своєчасної** допомоги з їхнього боку ми знову провалимося по всіх швах і закінчимо нові спроби українського державного ренесансу катастрофою. Все це примушує мене думати про те, як би горю допомогти і невеселої перспективи для нашої нації уникнути" (арк. 15-16).

Існуючі політичні реалії раз по раз повертали Головного отамана військ УНР до проблеми нагальної й невідкладної необхідності консолідації національно-державницьких сил українства. "Потрібно, - наголошує він у листі від 19 квітня 1925 р. К. Мацієвичу, - перш за все згода думок, єдність в оцінці нашої сьогоденної дійсності між співзвучними кругами". "Її немає", - такий його черговий висновок.

Але й за таких несприятливих обставин С. Петлюра, не зламаний долею оптиміст-державник, прагнув до пошуку шляхів консолідації організованого українства. "Я відчуваю, - продовжує він розвивати свої думки в уже цитованому листі, - конечну необхідність певної ревізійної праці над вашими дотеперішніми методами будівництва і усталення єдності думки та чину між елементами, співзвучними по головних питаннях нашої праці за кордоном на перехідний період" (арк. 17). Але поряд із цим він застерігає свого кореспондента. "Боюсь я, - визнає С. Петлюра, - що коли ми не знайдемо в собі сил організаційних для цього, - то майбутні події пронесуться хуртовинами над нашою нещасною землею і ми не в силі будемо не спинити їх, ні використати в наших інтересах" (арк. 17).

І ці пророчі слова справдилися. Знадобилося понад 66 років з того часу, безмірність жертв українського народу, щоб самостійницький ідеал, за який так палко боровся С. Петлюра, був зреалізований у бурхливій серпневі дні 1991 р. Однак і сьогодні остання крапка в національно-державницьких змаганнях українського народу навряд чи може бути поставлена, і наведені вище думки С. Петлюри є співзвучними нашому часу. Великого значення С. Петлюра надавав здатності тогочасних українських політиків твердо стояти на позиціях самостійництва державного, чинити гідний спротив ідеям "автономізації" або ж "федералізації" нової України у складі інших держав. У цьому контексті його непокоїли чутки, що діячі УПСР начебто погоджуються зі своїми російськими однопартійцями на майбутні федеративні зв'язки України з найбільшовицькою Росією.

"Обговорюючи майбутні відносини, росіяни, коли порушується справа України, - писав С. Петлюра К. Мацієвичу в листі від 22 травня 1925 р., - ставляться до неї, як до проблеми, що не має виглядів на вирішення її в дусі незалежності державної. На доказ життєвості федерального принципа, що ніби цілком задовольняє і українські національні змагання, вони наводять власне (в довірчих розмовах) самообмеження однієї з політичних українських партій (йдеться про УПСР. - А. К.), що має найширші зв'язки з українським селом, себто з більшістю українського населення, в питанні найбільшої ваги як для України, так і для Росії" (арк. 18).

Хоча С. Петлюра намагався не втрачати оптимізму стосовно здатності здорових сил українства протидіяти ідеям "федератизму", прагнув переконати європейські держави у стремлінні українського народу до самостійності, проте він був змушений визнати, що відсутність єдності в лавах організованого українства, прояви "малоросійської шатості" та інші подібні явища "дезорієнтують зацікавлених українською проблемою політичних діячів Європи і викликають у них зневажливі зауваження на адресу українців...".

І далі, повертаючися до вищевикладеного, торкаючися непорозумінь у таборі українства, С. Петлюра пише: "Не роблю з всього цього "катастрофічних" висновків, але коли здибуєшся на практиці з подібним явищем, то мимоволі починаєш себе запитувати: "Доколи Господе... буде тягтись оцей внутрішньо-національний сепаратизм, що боком виходив нам на протязі цілої нашої історії" (арк. 21).

І в наступному листі С. Петлюри до К. Мацієвича, від 12 червня 1925 р., тема союзницьких чи федеративних зв'язків України з найбільшовицькою Росією посідає чільне місце. Вона є актуальною, на нашу думку, і сьогодні. Засуджуючи прагнення окремих політичних груп або діячів втягнути українство в "союзну орбіту" з Москвою, С. Петлюра наголошував на тому, що це "було б не лише доказом "малоросійської шатості" провідників нашого руху, не лише політичною компрометацією їх, а величезним надщербленням нашого національного ідеалу" (арк. 26).

У контексті згаданого Голова Директорії УНР, на наш погляд, занадто суворо засудив "каноссу" Винниченка 1920-1921 рр. та "подорож додому" Грушевського", підкресливши, що ці два знані діячі української новітньої історії "внесли більше каламуцтво в українське національне життя, як що інше, і захитали відпорність громадянства українського в найбільш переломову добу". І далі С. Петлюра підсумовує сказане в такий спосіб: "Нація, що винесла на поверх свого життя таких проводирів, не може імпонувати чужинцям, бо вони ніколи не матимуть певності щодо витривалості її в боротьбі за ті ідеали, без яких вона й нацією не може уважатись" (арк. 26).

Займаючи позицію непоступливого і безкомпромісного самостійника-державника, переконаного противника орієнтації на будь-яку Росію, С. Петлюра разом з тим у питаннях зовнішньополітичних стояв на ґрунті реальної політики. У цитованому вище листі К. Мацієвичу він писав: "...Я не хочу сказати, що не повинно серед українського громадянства існувати політичних течій, які б в разі невдачі нашої боротьби в новій спробі реставрації самостійності прийняли на себе, мовляв би, і тягар неприємний одіуму офіційного представництва ідеї "союзницького" чи федеративного співжиття з Москвою". При цьому він зауважив: "Приклад хоч би ірландців, а в дореволюційні часи поляків з їхньою компромісною тактикою повинен вчити необхідності рахуватися з реальними обставинами і відносинами" (арк. 27).

Не залишилося у згаданому листі поза увагою С. Петлюри й таке непросте в той час і не полишене інтересу й сьогодні з огляду на проблему соборності України питання: "...Як ми повинні ставитись до об'єднання українських земель за часів большевицького панування і під їхнім верховенством?". Відповідь на нього здавалася складною й С. Петлюрі. Він розумів, що "є певні аргументи, що ніби промовляють "за" [таку] комбінацію", а свою позицію виявив у таких роздумах: "Очевидна річ, що й під поляками й під румунами, як під всяким чужинцем, братам нашим нелегко, - та покищо я не бачу поважних аргументів за необхідність допомогати большевикам у виконанні ними ролі "Івана Калити" щодо збирання земель українських. Зрештою, це "збирання" вони переводять в своїх інтересах, а не в українських" (арк. 28).

Завершуючи короткий огляд листів С. Петлюри до К. Мацієвича, можна дійти висновку, що ця частина епістолярної спадщини Голови Директорії, Головного отамана військ УНР є унікальним історичним джерелом з новітньої історії України, яке після введення його до наукового обігу стане в нагоді не тільки широкому загалові дослідників, а й сучасним політикам, зацікавить усіх, хто має інтерес до тогочасних подій та діячів, - творців історії тієї бурхливої доби.

* Підкреслення в цьому та інших листах - їхнього автора. - А. К.